

Gemeente Breda
Bureau Cultuur

Archeologie en Monumenten te Breda • 10

Claudius Prinsenlaan 10
Postbus 2194
4800 CD Breda

Inlichtingen: Archeologie 076 - 293662

Monumentenbeleid 076 - 293808

Met behulp van een
grondboor wordt de
opbouw van de bodem
bekeken en onderzocht
op archeologische
vondsten

Boren in het buitengebied

De archeologische inventarisatie van Steenakker-Westerpark

Ten westen van de stad Breda bevindt zich een landelijk gebied: Steenakker-Heilaar. Dit gebied ligt min of meer tussen de stadswijk Tuinzigt, Princenhage en Prinsenbeek. Naast akkerland, grasland en tuinbouwgronden komen in dit gebied typische stadsrandverschijnselen als volkstuinen en paardeweiden voor. Binnen afzienbare tijd zal het karakter van dit deel van de gemeente Breda drastisch veranderen. Het nieuwe NAC-stadion wordt hier aangelegd en bovendien zal de nieuwe woonwijk Westerpark in dit gebied worden gebouwd. Daarnaast zijn er woningen en kantoren gepland op het terrein Steenakker-noord.

Als voorbereiding op de hiervoor genoemde bouwactiviteiten heeft de gemeente Breda in het gebied

Steenakker-Westerpark een onderzoek laten uitvoeren naar de aanwezigheid van archeologische vindplaatsen. Deze archeologische inventarisatie is uitgevoerd door de Stichting Regionaal Archeologisch Archiverings Project (RAAP). Nooit eerder is in een zo'n omvangrijk gebied binnen de gemeente Breda systematisch gekeken naar archeologische relictten. De resultaten van dit archeologisch vooronderzoek kunnen zonder meer spectaculair genoemd worden. In het hele gebied Steenakker-Westerpark zijn namelijk bewoningssporen aangetroffen vanaf de Prehistorie tot en met de Late Middeleeuwen. De resultaten van deze archeologische kartering komen in deze folder aan de orde.

Stadsarcheologie en gemeentelijke archeologie

De gemeente Breda voert al jaren een actief archeologisch beleid. Op plaatsen waar het bodemarchief bedreigd wordt door graaf- of bouwwerkzaamheden worden opgravingen uitgevoerd. De afgelopen jaren is de aandacht daarbij vooral uitgegaan naar de binnenstad van Breda. Dit laatste is verklaarbaar vanwege het feit dat de stadskern buitengewoon rijk is aan bewoningssporen uit het verleden; immers mensen hebben hier eeuwenlang op een relatief beperkte ruimte bijeen gewoond. Vrijwel bij iedere ingreep in de bodem van de stad komen resten uit het verleden naar boven. De archeologische sporen en vondsten dateren voornamelijk uit de periode tussen de 12de en de 18de eeuw. Af en toe zijn ook bewoningssporen uit de IJzertijd en Romeinse tijd in de binnenstad aangetroffen. Dit onderzoek in de binnenstad, dat uitgevoerd wordt door de afdeling Archeologie van de gemeente Breda, kunnen we terecht met het begrip *stadsarcheologie* aanduiden.

De activiteiten van de afdeling Archeologie beperken zich echter niet alleen tot het verrichten van stadsarcheologisch onderzoek. De gemeente Breda is immers verantwoordelijk voor het beheer van archeologische waarden voor haar gehele grondgebied, dus ook buiten het oude stadscentrum. In dit kader is het dan ook beter om te spreken van *gemeentelijke archeologie*.

Het archeologisch onderzoek en beheer van de buitengebieden gaat echter anders in zijn werk dan in de stad. Hiervoor zijn verschillende redenen aan te voeren. In de eerste plaats is de oppervlakte van het buitengebied vele malen groter dan die van de stad en is de bewoning hier in het verleden minder geconcentreerd geweest. In tegenstelling tot de stad komen dus niet overal oude bewoningssporen voor. Bovendien is er weinig of geen historische informatie beschikbaar over vroegere bewoning in de buitengebieden. Ten slotte ligt het

accent niet alleen bij sporen uit de Middeleeuwen en de Nieuwe tijd, maar wordt er ook aandacht besteed aan bewoning uit oudere periodes (Prehistorie, Romeinse tijd, Vroege Middeleeuwen).

Om snel inzicht te krijgen in de aanwezigheid van archeologische vindplaatsen in de landelijke buitengebieden wordt eerst een *archeologische kartering* uitgevoerd.

Hierbij worden onder meer oude vondstmeldingen geïnventariseerd, akkers afgegraven om archeologische resten (voornamelijk scherven) te verzamelen en grondboringen verricht. Vervolgens wordt de archeologische waarde van de vindplaatsen vastgesteld. Wanneer vindplaatsen goed bewaard of zeldzaam zijn, kan overwogen worden om ze de status van wettelijk archeologisch monument toe te kennen. In dat geval mag de bodem met de aanwezige resten uit het verleden in principe niet verstoord worden. Indien bescherming niet noodzakelijk of

Het landschap in het gebied Steenakker-Heilaar

mogelijk is, dienen de archeologisch waardevolle terreinen voorafgaande aan de nieuwbouw-activiteiten opgegraven te worden.

De resultaten van een archeologische kartering zijn niet alleen van belang voor het vaststellen van de archeologische waarde van vindplaatsen. De voorkennis met betrekking tot de aanwezigheid van archeologische relictten heeft ook het voordeel dat het risico beperkt wordt dat er tijdens de nieuwbouw onverwachts oudheidkundige zaken aan het licht komen. Hierdoor zou eventueel vertraging in de bouw kunnen optreden.

De archeologische kartering van Steenakker-Westerpark

De archeologische kartering van Steenakker-Westerpark werd in 1994 uitgevoerd door de Stichting Regionaal Archeologisch Archiverings Project (RAAP) in opdracht van de gemeente Breda. RAAP is een organisatie die gespecialiseerd is in de uitvoering van archeologische inventarisaties en veldverkenningen, waardoor de archeologische waarde van gebieden vastgesteld kan worden. De uitvoering van een dergelijk onderzoek, voorafgaande aan grote infrastructuurwerken of bouwprojecten, wordt meer en meer gebruikelijk in Nederland.

De archeologische kartering van Steenakker-Westerpark bestond uit verscheidene activiteiten:

- in de eerste plaats werden de in het verleden reeds gedane vondsten (van onder andere amateur-archeologen) in het gebied geïnventariseerd,

- daarna werden de akkers, tuinbouwgronden, slootkanten e.d. af-

- gelopen om opgeploegde vondsten te verzamelen en te karteren,

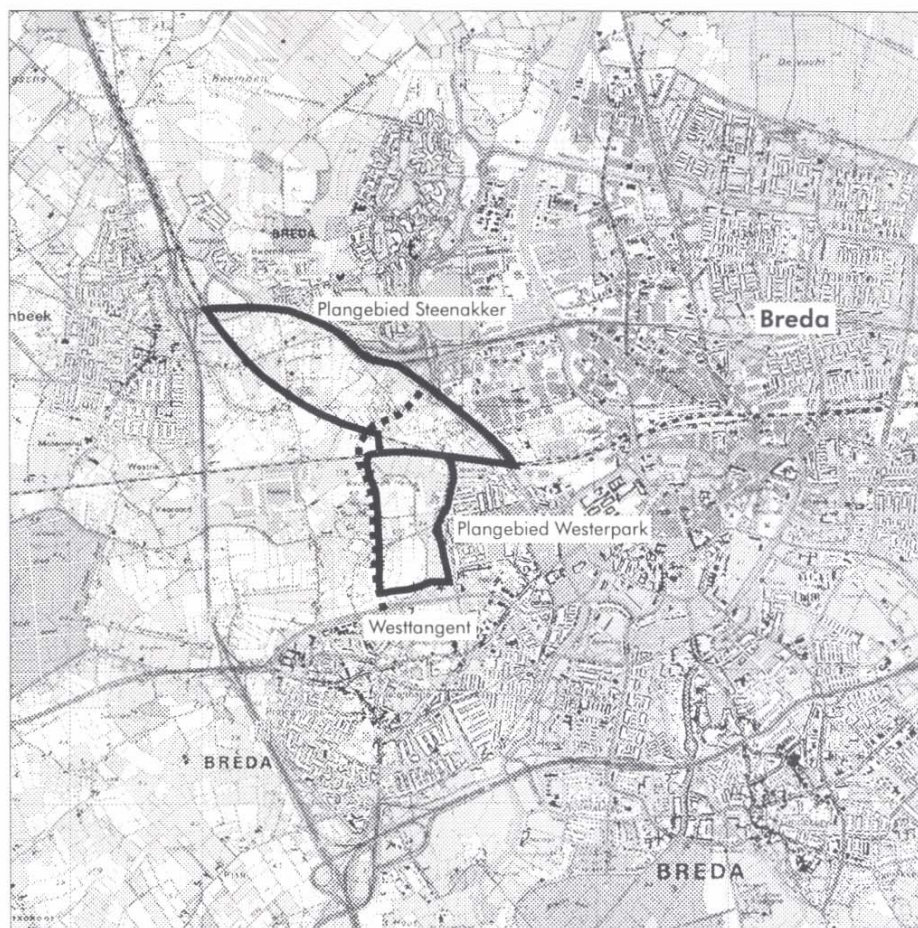
- vervolgens werden de gelocaliseerde bewoningsplekken door middel van grondboringen nader onderzocht,

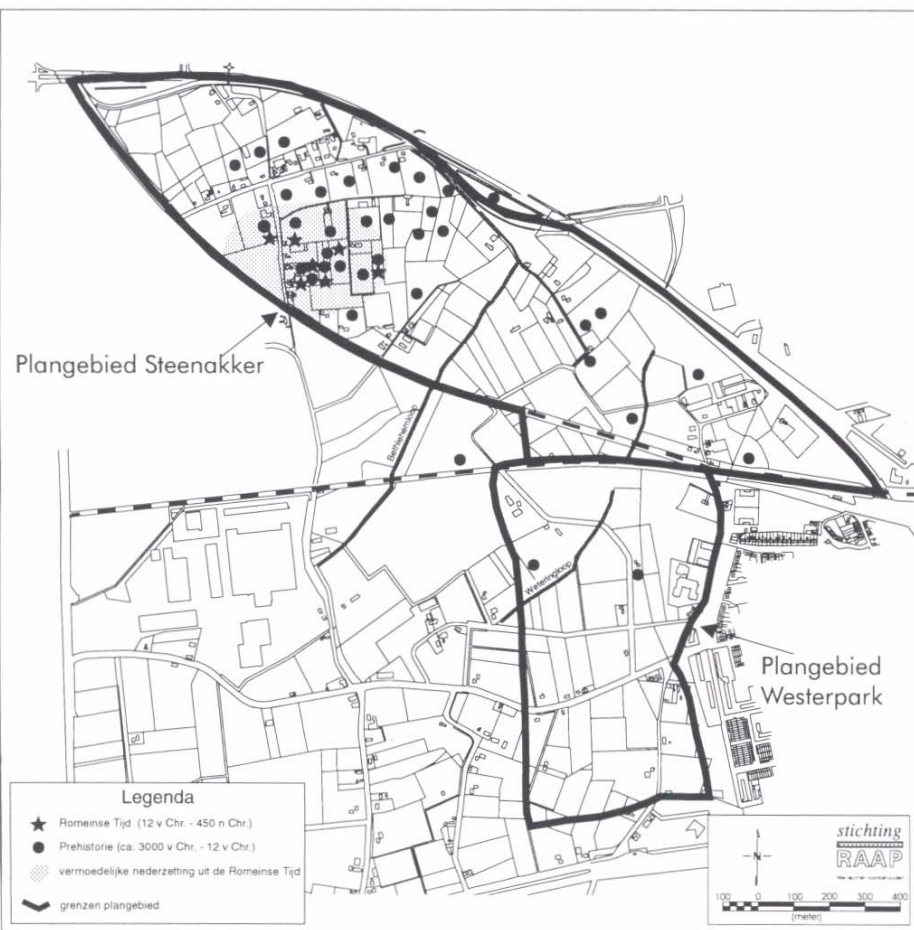
- en ten slotte werd door het graven van kleine proefsleuven getracht inzicht te krijgen in de aard, omvang en conservering van de gelocaliseerde bewoningssporen.

Naast deze kartering in het veld werden uiteraard ook historische bronnen, oude kaarten, bodemkaarten, luchtfoto's en toponiemen (namen van plaatsen, akkers, wegen etc.) bestudeerd. Het gehele onderzoek heeft duidelijk gemaakt dat het gebied Steenakker-Westerpark buitengewoon rijk is aan bewoningssporen vanaf de Prehistorie tot

en met de Nieuwe tijd. Nooit eerder zijn er in de gemeente Breda, maar ook niet in West-Brabant, dergelijke concentraties van bewoningssporen uit verschillende perioden aangetroffen. Dat er sprake lijkt te zijn van continue bewoning in het gebied Steenakker-Westerpark vanaf de Prehistorie tot in onze tijd, is aannemelijk. Waarschijnlijk kunnen de bewoningssporen niet behouden blijven en zullen in de nabije toekomst onder de geplande nieuwbouw verdwijnen. Om zoveel mogelijk informatie te verzamelen, zal in de komende maanden en jaren door de afdeling Archeologie verscheidene opgravingen in het onderzoeksgebied worden uitgevoerd.

De ligging van het onderzoeksgebied Steenakker-Westerpark in de gemeente Breda

De verspreiding van de vondsten uit de Prehistorie t/m Romeinse tijd in het gebied Steenakker-Westerpark

Steenakker-Westerpark; bodem en bewoning

De ondergrond van Steenakker-Westerpark

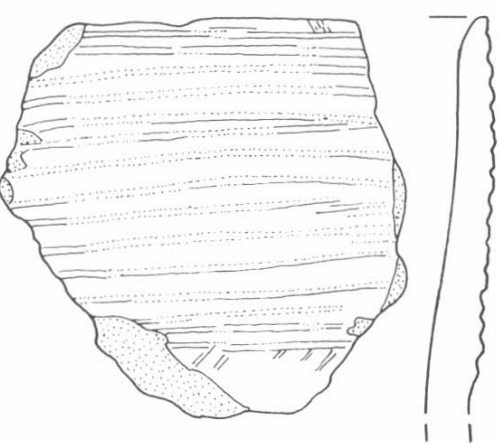
Tijdens de laatste IJstijd (120.000-10.000 jaar geleden), toen het landijs Nederland niet bereikte en de bodem tijdens koude perioden bevroren en onbegroeid was, werd in

grote delen van Brabant dekzanden door de wind afgezet. Deze dekzanden bevinden zich ook in het gebied van Steenakker-Westerpark en zijn in lange, van zuidwest naar noordoost lopende, parallelle ruggen afgezet. Tussen deze dekzandruggen bevinden zich dalvormige laagten, die uit leem of lemig zand bestaan. Hierin stromen evenwijdig aan de dekzandruggen kleine beekjes. Dergelijke landschappen waren in de Prehistorie maar óók later voor bewoning bijzonder in trek.

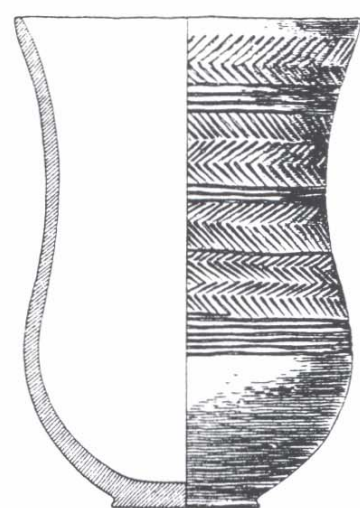
Het oorspronkelijk aanwezige reliëf is thans genivelleerd en grotendeels aan het oog onttrokken. Dit laatste is mede veroorzaakt door de potstalbemesting die vanaf de Late Middeleeuwen plaatsvond; eerst op de hoge dekzandruggen maar later ook in de lager gelegen beekdalen. Ook stadsvuil en straatmest werd in de afgelopen eeuwen op de akkers

verspreid. Deze eeuwenlange bemesting heeft ervoor gezorgd dat op sommige plaatsen de natuurlijke ondergrond sterk verhoogd is, waardoor soms zelfs enigszins bollopende akkers voorkomen. Het onderzoeksterrein maakt deel uit van een gebied waarin de Middeleeuwen drie grote, door beekjes gescheiden, akkercomplexen lagen: de Steenakker, de Huifakker en de Emerakker.

De verhoogde bouwlanden zijn vaak aangelegd op oudere, verlaten woonplaatsen en schermen deze in zekere zin ook af tegen aantasting of vernieling. Het nadeel is echter dat nederzettingssporen van vóór circa 1300 zelden of slechts bij toeval aan het licht komen. Het niet aantreffen van scherven op de akkers betekent dus niet automatisch dat er geen bewoningssporen in de ondergrond aanwezig zijn. Deze kunnen wel opgespoord worden door ter plekke grondboringen te verrichten.

Een prehistorische randscherf, mogelijk van een zgn. standvoetbeker

Typische, met visgraatpatroon versierde standvoetbeker

Prehistorie

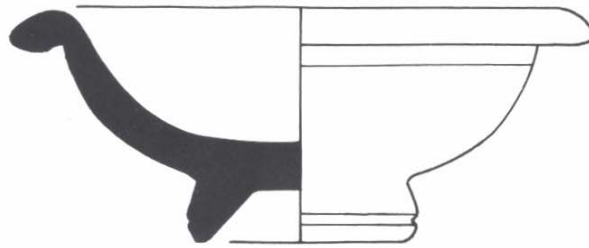
De archeologische inventarisatie en kartering door RAAP heeft duidelijk gemaakt dat het gebied Steenakker-Westerpark al in de Prehistorie intensief bewoond werd. De oudste vondsten dateren uit de Nieuwe Steentijd (5300-2000 v. Chr.). Het gaat hierbij om fragmenten van bewerkte vuurstenen werktuigen en een deel van een geslepen vuurstenen bijl. Bijzonder is de vondst van een scherf van een zogenaamde standvoetbeker. Dergelijk prehistorisch aardewerk is vooral bekend uit grafheuvels op de Veluwe en Drenthe, maar komt in het zuiden van het land nauwelijks voor.

Eenduidige bewijzen voor de aanwezigheid van bewoningssporen uit de Bronstijd (2000-800 v. Chr.) ontbreken vooralsnog, maar het mag

geenszins uitgesloten worden dat ze voorkomen. Sommige aangetroffen scherven zijn mogelijk toe te schrijven aan deze periode en er zijn geen redenen te bedenken waarom men in deze tijd niet gebruik zou hebben gemaakt van de ideale landschappelijke situatie ter plaatse.

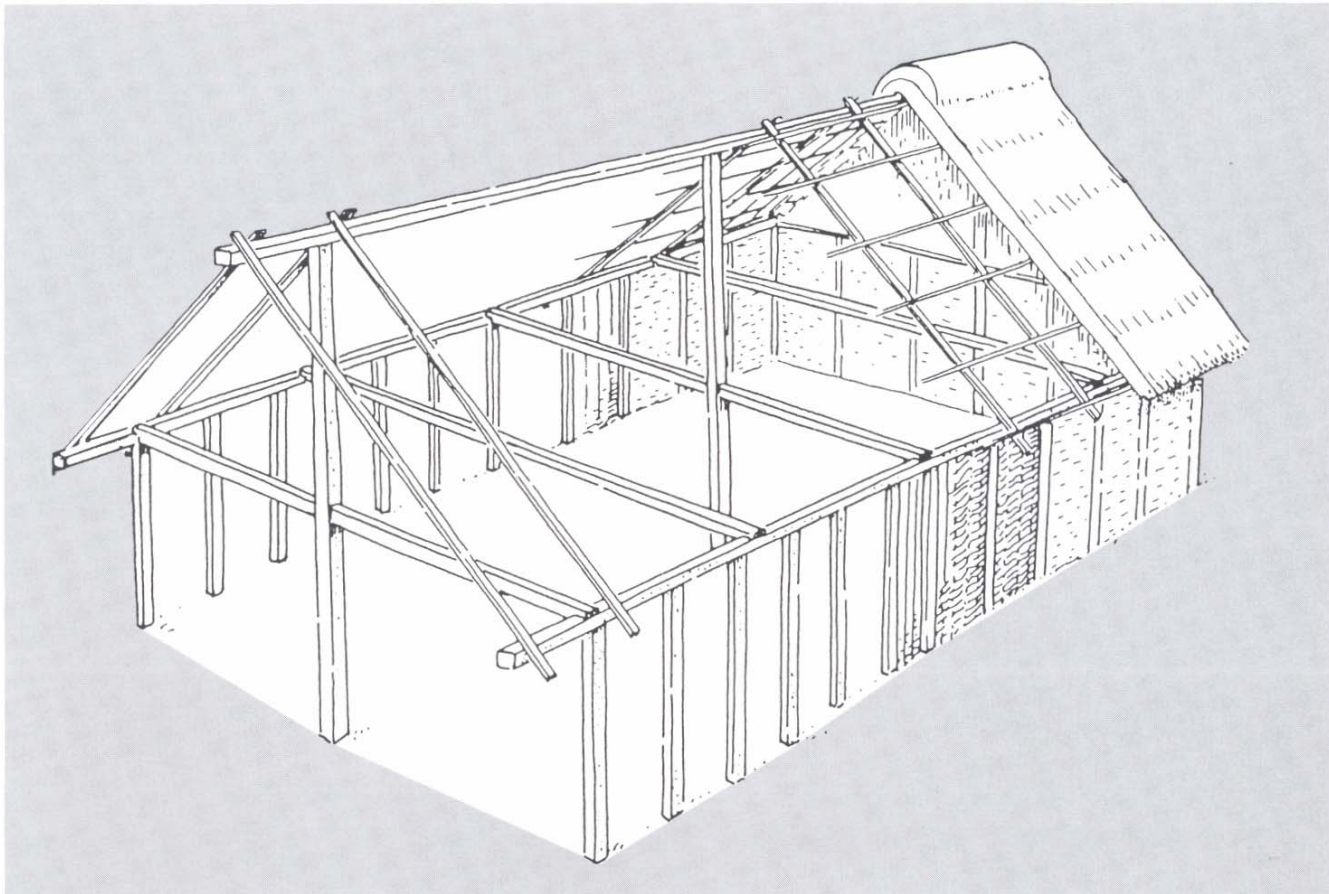
Uit het gebied Steenakker-Westerpark zijn tijdens de archeologische kartering talrijke vondsten gedaan uit de IJzertijd (800-12 v. Chr.). Door het grote aantal vondsten uit deze periode kan al een uitspraak worden gedaan over het karakter van de bewoning.

Een Romeins terra sigillata kommetje, opgegraven op de Steenakker (datering: 2de eeuw n. Chr.)

0 3 cm

Een reconstructie van een inheems-Romeinse potstalboerderij (naar Slofstra)

De nederzettingen uit de IJzertijd bestonden waarschijnlijk uit een of hooguit enkele huisplaatsen, omringd door akkers. Van onderzoek elders in Brabant weten we dat de nederzettingen niet lang op dezelfde plaats gesitueerd bleven. Na een of meerdere generaties werden ze verlaten en op andere plaats herbouwd. Op deze wijze ontstonden zogenaamde 'wandelende nederzettingen'. Een dergelijk fenomeen heeft zich waarschijnlijk ook in het gebied Steenakker-Westerpark voorgedaan. Ook de daarbij behorende begraafplaatsen (urnenvelden waar de crematies van overledenen werden bijgezet) zijn hier waarschijnlijk aanwezig.

Een oude vondstmelding

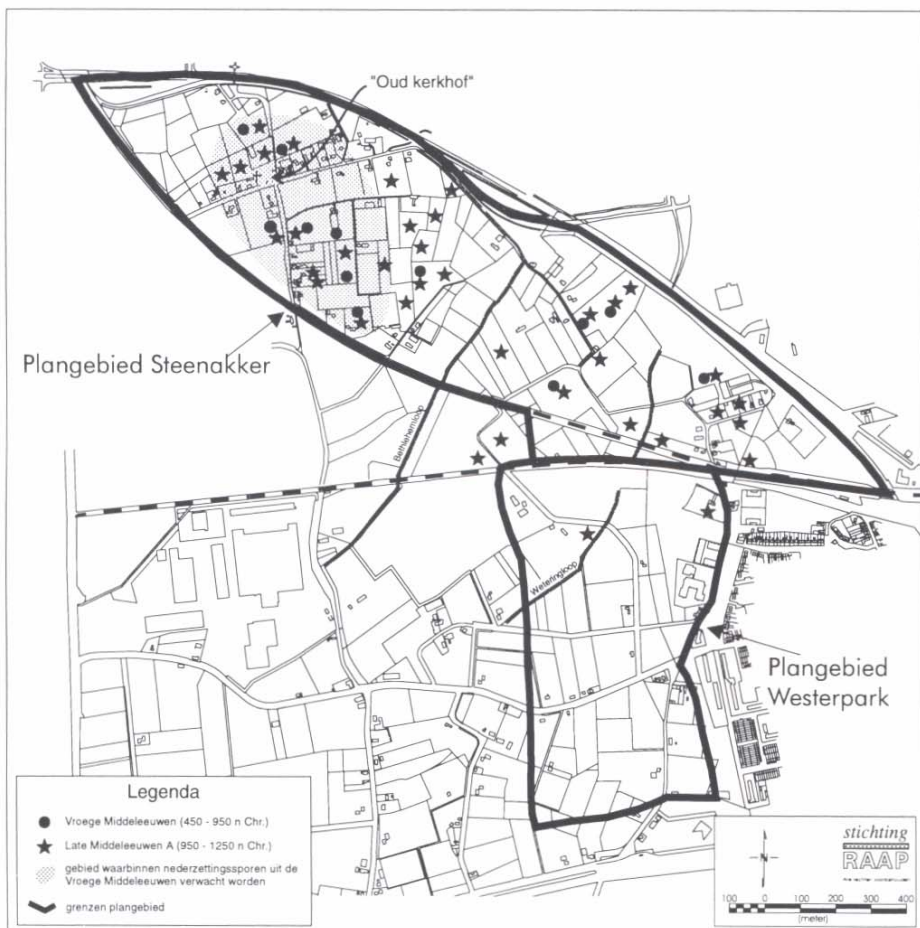
De oudst bekende archeologische vondst uit het onderzoekgebied Steenakker-Westerpark dateert uit 1659. In dat jaar werd een grote stenen zerk gevonden op een perceel met de intrigerende naam "Het Oud Kerkhof". De steen werd naar de markt van Princenhage vervoerd, waar hij onder de drup van de pomp werd gelegd. Aangezien de steen niet meer aanwezig is, kennen we niet de ouderdom en de precieze aard van de vondst.

De naam van het perceel "Het Oud Kerkhof" zou kunnen wijzen op de aanwezigheid van een kerk. Van twee andere plaatsen is namelijk een zelfde toponiem bekend. Beide terreinen bleken bij nader onderzoek laatmiddeleeuwse bewoningssporen te bevatten. Op een daarvan, gelegen in Edegem bij Antwerpen, werd zelfs de plattegrond van een onbekende, verdwenen kerk blootgelegd. Of het perceel "Het Oude kerkhof" van Steenakker ook resten van een kerk bezit, is vooralsnog niet duidelijk.

Romeinse tijd

Ook in de Romeinse tijd (12 v. Chr.-450 na Chr.) werd er in het gebied Steenakker-Westerpark gewoond. In tegenstelling tot de verspreide bewoning in de IJzertijd lijkt deze zich in de Romeinse tijd meer te concentreren in het noordwestelijke deel van het gebied. In 1958 en 1959 is tijdens een beperkt noodonderzoek hier een klein deel van deze Romeinse nederzetting reeds onderzocht. Daarbij werden sporen aangetroffen van een tweeschepig gebouw met potstal (verdiepte stal).

Een dergelijke gebouwtype komt vaker in Brabant voor. Boerderijen met dergelijke stallen dateren doorgaans uit de 2de en het begin van de 3de eeuw. Tijdens de opgraving van de boerderij werden verscheidene vondsten gedaan. Zo werd er naast handgevormd, inheems aardewerk ook Romeins geïmporteerde ceramiek aangetroffen en werd er onder meer een Romeinse munt en mantelspeld gevonden.

De verspreiding van de vondsten uit de Vroege en Late Middeleeuwen in het gebied Steenakker-Westerpark

Tijdens de archeologische kartering zijn scherven van aardewerk gevonden die dateren uit de Vroege Middeleeuwen (450-1000 na Chr.). Deze werden vooral in het noordwestelijk deel van Steenakker aangetroffen. Ze bevinden zich min of meer op dezelfde locatie als de Romeinse woonplaats en lijken te wijzen op de aanwezigheid van een grotere nederzetting met meerdere boerderijplaatsen. De vroeg-middeleeuwse vondsten kunnen mogelijk in verband gebracht worden met de uit historische bronnen bekende plaats Mertersem. Deze nederzetting wordt beschouwd als de voorloper van het meer zuidelijk gelegen Princenhage, dat in 1198 voor het eerst wordt vermeld. Plaatsnamen met de uitgang -hem, -em, -um, -om en -heim, zoals Mert(er)sem, wijzen op nederzettingen die tussen de 6de en 9de eeuw gesticht zijn.

In de Late Middeleeuwen (1000-1500 na Chr.) lijkt er zich opnieuw een wijziging voor te doen in het bewoningspatroon van het gebied Steenakker-Westerpark. De boerderijen waren waarschijnlijk niet meer geconcentreerd op een plaats binnen dit gebied. Daarentegen kwamen er weer verspreid liggende individuele boerderijplaatsen voor. Enkele van dergelijke woonplaatsen kunnen als voorloper van huidige boerderijen worden beschouwd. Gedurende de Late Middeleeuwen lijkt de bewoning zich echter wel in toenemende mate te concentreren in de nu nog bestaande dorpen of gehuchten (bijv. Princenhage) aan de rand van het onderzoeksgebied.

Naast eenvoudige boerderijen kwamen in het gebied in de Late Middeleeuwen ook nog omgrachte boerderijen voor, die veelal uit bak-

steen waren opgetrokken. Een dergelijk complex bevond zich bijvoorbeeld direct ten westen van het onderzoeksgebied. Het betreft hier 'Hoeve Heilaar'. Van de oude gracht, die gevoed wordt door de Weteringloop, is een deel nog aanwezig. Van de oude hoeve zelf staat niets meer overeind. Binnen de omgrachting staan tegenwoordig moderne gebouwen. Ten westen hiervan bevindt zich nog wel een park, dat toebehoort heeft aan het latere landgoed met dezelfde naam. Ook naast het gebouw van de Suikerunie heeft in de Late Middeleeuwen vermoedelijk een omgrachte boerderij gelegen, de 'hoeve Buurstede'. Het terrein is tegenwoordig grotendeels bebouwd en van het voormalige boerderijcomplex is niets meer te zien.

In de Late Middeleeuwen ontstaat ook de stad Breda. De bestudering van de laat-middeleeuwse bewoningspatronen in de buitengebieden is ook van groot belang voor de kennis van het ontstaan van de stad Breda. Vanwege de intensieve bebouwing in de binnenstad van Breda is het namelijk erg moeilijk

inzicht te krijgen in het karakter van de pré-stedelijke nederzetting. De bewoning in de stad zal echter aanvankelijk niet verschild hebben met die uit de buitengebieden. Een ander belangrijk aspect van het archeologisch onderzoek in het buitengebied is de studie van de vorming van de middeleeuwse akkercomplexen, die het huidige landschappelijke aanzien nog in sterke mate bepalen. Daarnaast wordt uiteraard informatie verkregen over de voorlopers van de huidige bebouwing (boerderijen) in het landelijk gebied.

Nieuwe tijd

Bij toekomstige opgravingen kunnen ten slotte ook sporen uit de Nieuwe tijd (1500-1800) worden aangetroffen. Het onderzoek van historische bronnen en kaarten heeft duidelijk gemaakt dat er in het gebied Steenakker-Westerpark de resten aanwezig moeten zijn van militaire omsingelingswerken en forten uit de Tachtigjarige Oorlog (1568-1648). De exacte ligging van deze militaire objecten is vooralsnog niet bekend.

Archeologen aan het werk tijdens een proefonderzoek in het gebied van het nieuwe NAC-stadion

Tot besluit

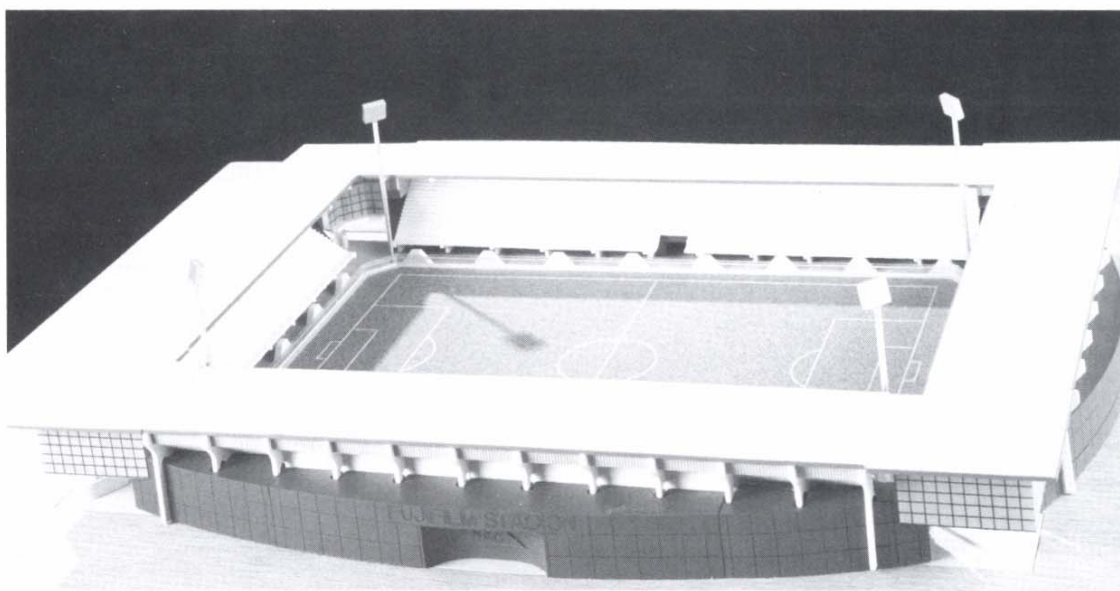
De archeologische kartering heeft duidelijk gemaakt dat er in de ondergrond van het gebied Steenakker-Westerpark op talrijke plaatsen (bewonings)sporen te verwachten zijn uit de Prehistorie tot en met de Nieuwe tijd. Vooral het noordwestelijk gelegen deel, Steenakker zelf, is buitengewoon rijk. Deze verrassende resultaten onderstrepen niet alleen het archeologisch belang van dit gebied voor Breda, maar voor geheel West-Brabant. Indien de vindplaatsen niet behouden kunnen blijven, zal de afdeling Archeologie van de gemeente Breda de komende maan-

den en jaren dan ook een groot deel van de archeologische locaties opgraven voorafgaande aan de geplande bouwactiviteiten. Over de resultaten van dit onderzoek wordt u uiteraard op de hoogte gehouden.

Het archeologisch waardevolle karakter van het gebied Steenakker-Westerpark geldt mogelijk ook voor andere delen van de gemeente Breda. De afdeling Archeologie zal daarom in de komende jaren trachten een zo goed mogelijk inzicht te krijgen in het archeologisch belang van de overige buitengebieden van de gemeente. Een mogelijkheid

daartoe is de samenstelling van een archeologische potentiekaart voor het gemeentelijke grondgebied. Een dergelijke kaart kan als beleidsinstrument een rol spelen bij de planning van bouwprojecten.

Door oude woonplaatsen vroegtijdig op te sporen, is het immers mogelijk bepaalde archeologisch waardevolle terreinen bij graafwerkzaamheden te ontzien en voor verstoring te behoeden. Door de uitvoering van een dergelijk beleid kan het archeologisch erfgoed binnen de gemeente Breda ook voor toekomstige generaties bewaard blijven.

Een maquette van het geplande NAC-stadion in Steenakker-Zuid

Colofon

TEKST:

A. Carmiggelt /
G. van den Eynde

FOTO'S:

Stichting RAAP,
Buro Bollen

TEKENINGEN:

Stichting RAAP,
H. van Sassen-Ysselt,
A. Schut,
J. Slofstra

ONDERZOEK:

Stichting RAAP

VORMGEVING:

J.O.S. Breda

DRUK:

Oomen offset bv, Breda
oplage 1500
april 1995

